

kusok legtöbbje magát liberálisnak vallotta). A fogalmi bizonytalankodást, de egyben az útkeresést is jól szemlélteti a 7. kötet kéziratáról 1976-ban rendezett műhelyvita, mely során Hanák Péter így fogalmazott: „célszerű visszatérni az óliberalizmus fogalmára: mely az ideológiájában liberális, funkciójában állagmegőrző konzervativizmus megjelölésére szolgálna.” Feltehetően a főszerkesztő javaslata szintén hathatott Szabó álláspontjának módosulására. Lásd: Beszámoló, i. m. 393. o.

¹⁸ Legteljesebb formájában lásd: Szabó Miklós: Nemesi és polgári liberalizmus. In: Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből. Szerk. Lackó Miklós. Bp. MTA TTI, 2001. 113–164. o.

¹⁹ A könyv száz oldalnyi egyetemes eszmetörténeti bevezető fejezetére terjedelmi okokból nem térünk ki bírálatunkban, e részt ismerteti: Lackó: Veszélyes neokonzervativizmus, i. m. 44–47. o.

²⁰ Lásd: Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Bp. Medvetánc könyvek. 1989.

PÁL GÁBOR

Politikai hermeneutika¹

Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések.

Budapest, L'Harmattan, 2003.

Posztmodern Politológiaiák.

„A diszkurzív szemlélet szerint a beszélve cselekvő ember nincs kívül a saját szövegein, beszédeivel együtt egy olyan valóságot alkot, amelyben alany és tárgy, objektív és szubjektív, megnevező és megnevezett összetartoznak. És ez nemcsak a politizáló emberre, hanem a politikát megfigyelő kutatóra vagy elemzőre is vonatkozik.” (8.) Ugyanezen okból kifolyólag, és ezt már aktuális minőségemben, recenzensként teszem hozzá, értelemszerűen a politikatudományi írások ismertetésére és bírálatára vállalkozó személy sem mentesül a pozíciója tisztázásával kapcsolatos, jogos elvárások alól. Éppen ezért szeretném már az elején leszögezni: bár – szándékaim szerint – nem elfogultan, ám érintettként írok. Többszörösen érintettként, hiszen Szabó Márton egykoron, egyetemi éveim során tanárom volt, jelenleg pedig doktoranduszként, a témavezetőm. Fontos, sőt nem túlzás állítani, meghatározó szerepet játszott és játszik ma is tudománysszemléletem, világlátásom, pályaképem formálódásában. Szavait, gondolatait az évek során jórészt olyannyira elsajátítottam, hogy szinte a magaménak érzem őket. Ilyenformán számomra a helyzetből adódó probléma méregfogát nem az „objektivitás” szigorú követelménye és a „szubjektivitás” veszélye jelenti. Ezt a dilemmát ugyanis, mint az a korábban idézett sorokból is kiviláglik, a Szabó Márton által figyelmünkbe ajánlott, és, most már elárulhatom, általam is favorizált diszkurzív szemlélet feloldja, meghaladja. Az intertextualitás jelenségének érzékelésével és elfogadásával egyidejűleg azonban új kihívás

születik: egy kicsit eltávolodva, egyet hátralepve tekinteni a hozzánk nagyon is közeli, jóformán „köröttünk lévő” szövegre. Annak tudatában írni, hogy bár megpróbáljuk „kivonni” magunkat, mégis egyszerre vagyunk jelen saját, illetve a vizsgálatra szánt szövegünk egymásbairódó valóságában. Nem laudáció készül tehát, sokkal inkább elméleti (ön)reflexió.

A *Diszkurzív politikatudomány alapjai* című, izléses kivitelű kötetet fellapozva egyből több kuriozitásra bukkanunk. Az első ilyen a munka „műfaji” besorolhatatlansága: Szabó könyve sajátos átmenetet képez az önálló monográfia és a tanulmánykötet között. Kétségkívül monografikus igényű – és jellegű – művel van dolgunk, amely azonban zömében már megjelent tanulmányokat szervez organikus alakzattá. Nem „rigorózus rendszer”, de nem is „lazán egymás mellé tett írások halmaza” (8.) áll tehát előttünk. A szerző egymásba fonódó köröket említ, és valóban; utunk során, melyre invitál, sokfelé kanyarogva, bizonyos témákat többször és alaposan körbejárva haladunk előre. A könyv négy szerkezeti egysége négy egymáshoz kapcsolódó, ám némileg eltérő kiindulópontú és egyre szűkebb íveket leíró „közelítés” a „beszédközpontú politikai valósághoz” (8.). Az első fejezetben a szöveget és a jelentést középpontba állító, interpretatív társadalomtudomány nyújtotta „keretekkel” ismerkedhetünk meg; ezután a politikatudományon belül felbukkant „rokontörekvéseket” (8.), illetve a vázolt sajátosságok politikára való alkalmazhatóságának „kondícióit” vehetjük szemügyre. A harmadik fejezetben a szerző a diszkurzív politikai valóság általa lehetségesnek vélt értelmezésének szemléleti elveit, „alapkategóriát” (139.), metodológiai összetevőit, dilemmáit, esélyeit és korlátait körvonalazza. Végül az utolsó alegységben néhány konkrét elemzést olvashatunk, és így szemtanúi lehetünk az „empíria” „közvetlen” (8.) felbuklásának.

Újabb furcsaság, hogy a szöveg teljesen tudatosan és szándékolatlan kerül meg az „objektivistá leíró tudomány” „obligát” kérdésselvetéseit; vagyis, hogy „hogyan strukturálódik a politikai társadalom, kik vannak hatalmon, milyen érdekharcok dúlnak, milyenek a működő rendszerek, hogyan jönnek létre a politikai integrációk és így tovább” (7.). Sem a pártrendszerek, sem az emberi jogok, sem az igazságosság problémájára nem kapunk „megnyugtató” és „végérvényes” (7.) válaszokat. Táblázat, adatsort, hivatali és eljárási ágrajzot, absztrakt/prediktív stratégiai modellt, sőt kronológiát sem igen találunk a kötetben. És mindennek dacára mégis politikatudományi művet tartunk a kezünkben.

Sokak számára úgyszintén különösnek tűnhet, hogy a szerző mindjárt könyve elején, a bevezetésben igyekszik felfedni lapjait, vagyis számot vetni önnön, helyhez és időhöz kötött előfeltevéseivel (8–9.). Szembenéz azzal, sőt világosan kimondja, hogy a társadalomtudomány „szekularizált jellegét” elismerő tuda-

mányeszmény „jegyében” ír, hogy elfogadja a demokratikus politikai gyakorlat és berendezkedés „alapértékeit”, illetve, hogy mondanivalóját – „túl a tudományos tájékozódáson” – „egy közel fél évszázados közép- és kelet-európai tapasztalat” (is) alakította (9.). Konstatálja, hogy a „rendszerátalakítás-élmény” fontos szerepet játszott a politikai szféra flexibilitását tételező szemléletének formálódásában, a szükségszerűnek, végérvényesnek és öröknek tűnő jelenségekkel szemben tanúsított szkepszisének kialakulásában (9.). Az a „realistán melankolikus attitűd”, amellyel a közélet eseményeit vizsgálja, pedig minden bizonnyal szorosan összefügg a politika „antinomikus” természetének megtapasztalásával (9.). Szabó ezáltal nem csupán tulajdon szerzői pozícióját tisztázza, hanem a reflektálatlanul hagyott premisszákból adódó kutatói naivitás csapdáját is elkerüli.

Am ezzel még nem értünk a szokatlan megoldások végére. A *Diszkurzív politikatudomány alapjai* ugyanis expliciten dialogikus szerkezetű munka. Nem csupán bahtyini értelemben, a sorok közé rejtve, a szerzői „monológba” burkolva folytat párbeszédet egykori beszélőkkel és lehetséges olvasókkal; a harmadik, „*Közelítések*” alcímet viselő fejezetben két nívós szakmai vita konkrét felvetései, érvei és ellenérvei idéződnek fel. A nagy port felvert *Vázlat...* és az általa kiváltott polémiaát lezáró *Lehetséges-e a diszkurzív politológia?* című írás mellett az ugyancsak sistersgős hozzászólásokat indukáló „*Publicisztikai politológiavita*” Szabó Márton által jegyzett indító és záró tanulmánya szerepel ebben az alegységben. Úgy tűnik tehát, hogy a szerző nem fél megjeleníteni a koncepcióját ért kritikákat, és még a látszatot is igyekszik távol tartani magától, miszerint teóriáját kizárólagosnak, megfellebbezhetetlennek vagy „vitán felül állónak” tartaná. Persze mondhatnánk, hogy éppen ez a csel, hogy az ellenvetések a szerző gondolatmenetét tükröző és alátámasztó keretben, az ő megfogalmazásában jelennek meg, ám érzésem szerint kár lenne bármiféle csalafintaságra gyanakodnunk. Szabó nem degradálni, ellehetetleníteni, diszkreditálni igyekszik a különböző kifogásokat és kételyeket, hanem ha közvetve is, ám mégis csak felvonultatni azokat. A diszkurzív elmélet kimunkálása ilyenformán a szemünk előtt zajló töprengés, az ismételt átgondolás, sőt a közös(ségi) értelemadás elemével gazdagodik a szövegben.

És hogy milyen az a politikatudomány, amely a szerző által nyújtott vezérfonalat követve elénk tárul? Körüljárása során közel tucatnyi, egyaránt meghatározó jelentőségű csomópont észlelhető, vagyis: kontextusát, beágyazottságát tekintve *európai (1), posztmodern (2) és konstruktivista (3)*, míg jellegét illetően *interpretatív (1), plurális (2), nyitott (3), résztvevő (4), játékos (5), ironikus (6) és demokratikus (7)*.

A diszkurzív politológia kulturális-”térbeli”-földrajzi beágyazottsága alapján jellegzetesen *európai (1)* irányzatnak nevezhe-

tő. Mint arról Szabó egy terjedelmesebb lábjegyzetben tudósít, e tudományos törekvések szerveződésének „fő helye” az „essexi székhelyű *European Consortium for Political Research* (ECPR), illetve az Egyesült Királyságban, Dániában, Hollandiában, Svájcban (valamint, tehetjük hozzá, Magyarországon) indult el az oktatási és kutatási intézményesítése (123–124.). A diszciplína „óvilági” karakterét még határozottabb kontúrokkal rajzolja ki a kínálkozó összevetés az Amerikában domináns behavioralizmussal és racionális választáselmélettel; ez alapján nyilvánvalóvá válhat, hogy nem pusztán földrajzi értelemben, de ismeretelméleti alapjait, ember- és társadalomképét, tudományosmértékét és szerepfelfogását illetően is hatalmas a távolság eme megközelítések között. Mindezzel persze nem állítom, hogy az „Újvilágban” nincsenek, és nem is képzelhetőek el ilyen és ehhez hasonló törekvések: ennek leginkább Clifford Geertz általánosabb, a kötetben értő gondossággal bemutatott írásai (56–65.), illetve Murray Edelman specifikusabb, jobban a politikára koncentráló elemzése (pl. Edelman, 1972) mondanak ellent. Mégis úgy érzem, hogy a tulajdonképpeni diszkurzív politológia jól lokalizálható felbukkanása, megszerveződése és önállósodása jelez valamit a hordozó közegek, az „öreg kontinens” és a brit sziget, illetve az Egyesült Államok társadalomtudományi klímáját illetően. A diskurzuselmélet ugyan Európában sem számít mainstream iránynak, ám elfogadottságát jól tükrözi példának okáért a *Theory and Methods in Political Science* című – londoni kiadású – összefoglaló munka, amely a politikatudomány meghatározó elméleti megközelítései közt, az institucionalizmussal, a normatív teóriákkal, valamint a behavioralizmussal és racionális választáselmélettel egy sorban említi (Marsh–Stoker, 1995). Ezt jelen sorok kissé talán földhözragadt és – meglehet – tökéletlenül informált szerzője nehezen tudja elképzelni egy hasonló tárgyú amerikai kézikönyv esetében.

A vizsgált műhöz visszatérve: a lapjain alakot öltő politikatudomány gondolkodástörténeti, korérzületi kontextusát véve *posztmodernként* (2) aposztrofálható, bármit jelentsen is ez. Tűnjön bár stigmának vagy fénylő jelnek, véres rongynak vagy diadalmasan kibontott zászlónak, esetleg kerek és üres kategóriának, a kötet fedőlapján (utalva a sorozatra, melynek első darabjaként jelent meg) ott díszel a posztmodern szó. Maga a szerző sem hagy sok kétséget afelől, hogy szövegével megpróbál elszakadni a modernitás projektumaitól, az amúgy is megíngott metafizikai jellegű szellemi építményektől, a széthullóban levő nagy narratíváktól, az egyre kisebb befolyással és magyarázóerővel bíró, valaha „véglegesnek” szánt rendezőelvetől. Szabó az újragondolás, az újraalkotás, a nyelvi reflexivitás fontosságát hangsúlyozza könyvében. Azt a törekvést, hogy (kutatói) megrögzöttségeinket, kényelmességünket és bizonyos-

ságkereső aggodalmasságunkat legyőzve, önmagunk és világunk mélyebb megértése érdekében igenis kérdezzünk rá a „politikai problémák tematizálásának és megoldásának jelentéfeltételeire” (123.).

Az előbbi pont folyománya, hogy a diszkurzív politológia a *konstruktivista* (3) tudományfelfogás kontextusában helyezhető el. Sajátosan „antipozitivisták” irányzatként elveti az eleve adott, a megismerő tudatán kívül létező, „objektív” és kikutatásra váró tényekből összeálló valóság képzetét, illetve ezzel szemben emberi tevékenységek, döntések és választások eredményeképp kialakult, eleve értelmezett, diszkurzíve termelődő és fogalmiságban létező társadalmi és politikai jelenségeket tételez. Ez szorosán összefügg a nyelv konstruktivista szemléletével (124–125.). A diskurzuselmélet szerint ugyanis a nyelv nem „tükrözi” hanem a jelentésadás *eszközeként* „emberi arccal” ruházza fel a realitást; nem elvont rendszer vagy egyéni produktum, hanem *életforma*, cselekvéseink kerete; nem megnevez, hanem *szervez* (124–125.). A tudomány nyelve sem kivétel, sugallja a szöveg, csendesen, de mély meggyőződéssel.

Attérve az elének tárt tudományos megközelítés karakterére: annak első szembeszökő vonása az *interpretatív* jelleg (1). Szabó Márton a „politikaolvasás” (126–127.) létjogosultsága és relevanciája mellett érvel. Olyan politológiát vázol, amely a közélet jelentésszerűségének értelmezésére, összefüggéseinek feltárására, tagolására (126–127.), lehetőségfeltételeinek kibontására és érvényességi határainak vizsgálatára vállalkozik. A diszkurzív elemzés egyszerre leírás és magyarázat, a társadalom és a politika interaktív terének bejárása, szövevényes és értelemmel teli hálózatának bogozgatása, amely azonban nélkülözi a szükségszerűségek megállapítását, a cáfolhatatlan egyértelműségek felmutatását, a kinyilatkoztatásokat. A kutató nem okokat, mozgatórugókat, „mögöttes” rendezőelveket és hatásokat keres, de nem is összevissza beszél; a „miért?” helyett a „mi” és a „hogyan?” kérdésre próbál érvényes válaszokat találni (125.).

A könyv jól mutatja az irányzat *plurális* (2) jellegét is. Bár a cím nyilvánvaló standardizációs okokból kifolyólag félrevezető lehet e tárgyban, a szövegben előrehaladva hamar világgossá válik: Szabó Márton művében nem „a” diszkurzív politikatudományt kívánja elének állítani, minthogy maga sem gondolja, hogy létezne ilyesmi. Előállítani, létrehozni sem próbál efféle univerzalisztikus, általános és egységes elméletet (10.) Bizonyos rokon vonásokkal bíró „diszkurzív törekvésekről” beszél (pl. 7.), köztük említve és prezentálva saját elképzeléseit. David Howarth hasonló jellegű, összegző-rendszerező munkájában a diszkurzív megközelítésnek három egymástól lényegében független bölcséleti tradícióját különíti el: a *(poszt)strukturalista*, a *(poszt)marxista*, *kritikai-újbaloldali*, valamint a *hermeneutikai*

irányvonalat (Howarth, 2000: 10–12). Szabó elsősorban Gadamerre (15–29.), illetve Ricoeurre (30–43.) támaszkodva kétségkívül a hermeneutikai tradíció mellett kötelezi el magát. Teun A. Van Dijk átfogó társadalommagyarázatra törekvő teóriáján keresztül felvillantja a kritikai-újbaloldali irányvonalat is (49–51.); ám, és ez talán az amúgy valóban alapos munka legfájóbb hiányossága, a (poszt)strukturalista szerzők, így Foucault, Barthes vagy Derrida csupán utalások és hivatkozások formájában bukkannak fel a szövegben, sőt Ernesto Laclau és Chantal Mouffe posztstrukturalista és posztmarxista elemeket ötvöző, „hegemonista” koncepciója (ld. erről Howarth, 1995; ill. 2000) teljességgel kimaradt a kötetből. Sebaj, mondhatnánk, hisz az elismerésre méltó igényességgel megírt recepciók bőségesen kárpótolnak bennünket, emellett várhatóan – és remélhetően – nem ez szerzőnk utolsó témába vágó dolgozata.

Az irányzat sokszínűsége és heterogenitása a választható eljárások területén is megmutatkozik. A diszkurzív megközelítés a módszertani pluralizmus talaján áll. Interpretatív metodológiák egész tárházát kínálja, amelyeket egyaránt adekvátnak és alkalmazhatónak ítél: mélyszemantika, „sűrű” (illetve Szabó javaslata szerint inkább „telített”) leírás, dekonstruktivista konceptuálanalízis, a nyelvi és szimbolikus reprezentáció diskurzuselemelése, a hálózatosság strukturális szociológiája, kritikai diskurzuselemzés, új retorikaszemlélet, narratív közpolitika-elemzés, argumentatív diskurzusanalízis (ADA) – ilyen és ehhez hasonló elnevezésekkel találkozhatunk a könyv lapjain. A kötet második felében a szerző is vázolja a maga „lokális hermeneutikáját” (215–230), amely hasznos útmutatásul szolgálhat a jelentésközpontú politikaelemzésekre vállalkozók számára.

A diszkurzív szemlélet *nyitottsága* (3) először is egy felismerést, illetve beismerést foglal magában. A szembenézést azzal, hogy a körülöttünk kavargó elbeszélés és jelentésteli (társadalmi-politikai) valóság rögzítetlen, „képlékeny” és változékony szféra, amelyet nem lehet – vagy nem érdemes – stabilnak és megdönthetetlennek vélt magyarázatokkal megnyugtatóan elrendezni (7.). Annak felmérését, hogy a beszédfolyam korlátait magával sodorva, nem előrelátható és nem ellenőrizhető irányokba áramlik, hogy mindaz, ami váratlan, meglepő vagy első látásra szabályszerűtlen, az korántsem figyelmen kívül hagyható vagy „marginális” jelentőségű (127.). Ezzel együtt annak elfogadását, hogy „a régi tudás az új helyzet megértésének fényében megváltozhat”, így a kutatói, sőt, az általános emberi tapasztalat alapjellemezője éppen a bizonytalanság, az újraírhatóság, a „nyitottság” (142.).

A diszkurzív politikatudomány nyitott a vizsgálatba bevonható jelenségeket illetően is. Még ha nem is válik elemzés tárgyává minden, ebből a nézőpontból „elvileg” bármi azzá tehető

(233.). A szerző fejtegetéseit figyelmesen végigkísérve valóban indokoltnak tűnik az a felvetés, hogy a diszkurzív politológiának nem csupán a „politikai beszédről” van „mondanivalója” (233.). Ha a politikai valóság valóban interaktív, jelentésszerű valóság, akkor a politikai diskurzus igen széles tartományokat „ölel át”, igen sokféle valóságdarabkát görget magával, és ugyancsak változatos formákat ölthet (233.). Nem csupán az válhat kérdéssé, hogy hogyan formálódik egy vita és hogyan születik meg a meg egyezés, hanem az is, hogy hogyan alakulnak ki és át a különböző stílusok, szerepek, státusok és stratégiák. A „politikai csend” és a „titok”, egy hivatal létrehozása vagy megszüntetése, egy (politikai) kacsintás éppúgy megfejthető és megfejtésre váró jelentést hordoz, mint a „pártok nyilvános marakodása” vagy a „választási marketing” (233.). Az intézmények és a cselekvések sem esnek kívül tehát a diszkurzív elemzések fókuszán. Mindössze bizonyos kategoriális elkülönítések feloldásával, a cselekvő beszédet kiegészítő beszédes tetteként, ismétlődővé, kiszámíthatóvá váló, „intézményesülő”, ám üzenettel bíró tevékenységként, „szövegszerűen” szerveződő értelemkonstrukcióként kerülnek vizsgálatra (34–36.).

Ízig-vérig „nyitott tudománnyal” ismerkedünk, ám egy annak eredeti eszményétől több fontos ponton eltérő, alaposan módosult formájával. Az interpretatív úton megfogalmazott állítások státusát illetően a popperi ellenőrizhetőség és cáfolhatóság logikai pozitívista ízü követelményeinek helyébe az (elvi) vitathatóság és kiegészíthetőség kritériumai lépnek (14.). Az alkalmazott eljárások is nyitottak, módosíthatók, továbbfejleszthetők (234.). A diszkurzív szemléletben fogant elemzések nem próbálnak megragadni, visszatükrözni, üveggolyóba zárva megcsillantani semmiféle „esszenciálisan összetartott” (170.) teljességet. A létrehozott tudományos munkákat (elvi) lezáratlanság, befejezetlenség, vagyis reflektált nyitottság jellemzi (64.).

A Szabó Márton által körvonalazott diszkurzív politológia újabb jellegzetessége a *részvevői* (4) pozíció felvállalása. Ez szemléleti elvként két másik tételből, a „határdetermináció” és a „beszédközösség” elvéből következik (140–141.). A szerző Schmittre rímelő felfogásában ugyanis ami „politikai”, az elsősorban határvíva: határkijelölés és identifikáció, azonosítás és megkülönböztetés, befogadás és kizárás (140.). A politikai diskurzus ezáltal önmagát, saját kereteit „determinálja” (140.), és nem kínál olyasféle „külsőnek” tekinthető nézőpontot, amelyből precízen meghúzott kontúrokkal „körbekeríthető” lenne (142.). Emellett a beszédhasználat és a (politikai) közösség szorosan, szinte elválaszthatatlanul összetartoznak, hiszen „egyazon vonatkoztatási keret” különböző elnevezései (140–141.). Így világossá válik, hogy miközben „mind a két szféra önálló törvények szerint szerveződik”, a tudományos és a politikai diskurzus mégsem választható szét „tisztán és végérvényesen” (170.). Ér-

zélkelhető, hogy „ismereteinknek, cselekedeteinknek, intézményeinknek”, legyenek bár hétköznapiak vagy tudományosak, „kulturálisan kötött létezése és előfeltétele van”, amelyet diszkurzív praxis hordoz (141.). A diszkurzív politológia „belül van” tehát a határait folytonosan újraíró, és a pont eme permanens határdefiníció révén létező politikán, valamint közvetlenül-közvetve egy meghatározott beszédközösségen (141.).

A diszkurzív elemző résztvevő megfigyelő. Résztvevő abban az értelemben, hogy maga is részese a vizsgált társadalmi-politikai folyamatoknak, érdeklődik irántuk, vagyis „érintett” (141.). Résztvevő, mert a kollektív és nyilvános jelentésadás részeseként a mindennapi beszéd fogalmait alkalmazza, különös-képp azokat, amelyek „nagy szemantikai telítettséggel rendelkeznek”, „viták csomósodási pontján állnak”, és „egy-egy adott (politikai) terület elgondolhatóságának általánosan használt nyelvi hordozói” (141.). Ugyanakkor megfigyelő is, hisz a tudatában van érintettségének (141.). Megfigyelő, hiszen nem „elkötelezetten politizál”, hanem a jelentéses valóság lehetőségek szerint elfogulatlan leírására és érvényes magyarázatára törekszik (141.). Képes a diskurzusokon „belülre” kerülni, hagyja magát „megszólíttatni és vezettetni” általuk (142.). Egyszerre konstruál és dekonstruál, a köznapi nyelv fogalmait „tágítja”, és „viszi át új értelmezési tartományokba” (141.).

A résztvevő-megfigyelői pozícióba helyezkedés kockázatvállalást rejt magában: megkívánja az értelmezési folyamatba való belebocsátkozást, a szövegekre való ráhagyatkozást, magában hordozza a kimenetel váratlanságát, emellett elkötelezettségeink bevallására (19.), folyamatos reflexióra és önreflexióra kényszerít. Ez a kockázatvállalás azonban teljesen tudatos, mi több, elkerülhetetlen, hisz, mint ezt a szerző Gadamer nyomán az emlékezetünkbe idézi, együtt jár „mindenféle megértéssel és mások felé fordulással” (142.).

Szembeötlő a diszkurzív politológia *játékossága* (5). Meglehet, ez a kategória elsöre provokatívnak, sőt egyesben botránysnak hat, mindazonáltal véleményem szerint a bemutatásra szánt szemlélet egyik kulcsfontosságú összetevője, így részletesebb kifejtése, magyarázata kétszeresen is indokolt. Először is: az elnevezés természetesen nem arra utal, hogy a Szabó Márton vázolta megközelítésben a tudomány pusztán tét nélkül, komolytalan játszadozás lenne. Ugyanakkor a szerző többször és határozottan cáfolja, hogy eszménye a komolykodó, „társadalomfelemelő” „mérnöki” tudomány lenne (64.). A szövegből kitűnik, hogy Szabó egy, a hasznosság rideg követelményét jórészt negligáló, ám számos vonatkozásban nagyon is fegyelmezett, sőt kifejezetten megalkuvásmentes kutatói magatartást tart követendőnek. A diszkurzív politológia művelését a lehető legnemesebb értelemben vett öncélú tevékenységként írja körül. „Mögöttes érdek” és „külső cél” nélküli megismerésként,

gondolati terek kitöltéseként és bejárásaként, formateremtő, szabálykövető és szabályfeltáró cselekvésként. Ez a „játék” tehát nagyon is komoly dolog: szociális és mediális természetű, túlterjed, „felülkerekedik” az emberen (26.). „Megmutatkozás” és „kohézió” egyben, ahol a „feladat sikerülésében mutatkozik meg maga a feladat”, továbbá ahol a megfigyelő is résztvevő, hiszen „értelmező reagálása hozzátartozik a játékhoz” (26.) A közös interaktív-kommunikatív-értelemadási játék megismerése a „megismert valóság megkonstruálása”, s mint ilyen, „maga is a játék része” (26.) – írja a szerző Gadamer hermeneutikáját elemelve.

A „kommunikatív konstrukciók” „kristályosodási pontjait” (26.), vagy másképpen, foucault-i terminológiával élve, a diskurzusformációk képzési szabályait vizsgáló politológus így inkább *homo ludens*, semmint *homo faber*. Vélhetően – és Szabó Márton könyvét olvasva nincs okunk kételkedni ebben a feltevésben – valóban élvezi is azt, amit csinál. Nagyon is komolyan vett, fokozott figyelemmel és kellő következetességgel művelt értelmezési játéka „játszottság” is egyben: belevonódás, beszédfolyamok hullámain evezés, önfeledtség. Parti Nagy Lajos az irodalomról mondta valahol: annyira játék, hogy nem játék. Ez a paradox, éppen ezért mélyreható és elbizonytalanító gondolat a recenzió témájául szolgáló mű áttekintése után átvihetőnek tűnik a szerző koncepciójára, a diszkurzív politológia szerepéről alkotott elképzeléseire is. Szabó egy helyütt arról értekezik, hogy a „hozzá közel álló” tudomány az élsporthoz, a művészethez és az asztalosmesterséghez hasonlóan sajátos standardok és értékelési mechanizmusok alapján létrejövő *kulturális teljesítmény* (201.). Nem „világmegváltó” és „népboldogító” eszköz tehát (201.), produktivitása csupán önmagában, nem pedig más szférákra vonatkoztatva, más alrendszerek logikája alapján ítéltető meg. Ezzel a felfogással nem férnek össze a „társadalommérnöki víziók” és a „társadalomtechnikusi elvárások” (65.). A diszkurzív megközelítés éppen ezért önként és szinte teljes mértékben lemond az előrejelzés, a receptkészítés, a stratégiai tanácsadás, illetve a közvetlen alkalmazhatóság eshetőségéről. Ám felvetései mégsem haszontalanok a politika számára. A beszédközpontú vizsgálódások alkalmasak a közszereplők érdeklődésére (is) számot tartó összefüggések megvilágítására, különösen a kommunikáció jelentőségének általános és közmondásos növekedése idején, valamint ha szándéktalanul is, de mégis csak képesek igazodási pontokat nyújtani, követhető eljárásokat és taktikákat kínálni a politikai aktoroknak.²

A Szabó Márton által javasolt szemlélet jellemzően *ironikus* (6). A politika interpretatív elemzése ugyanis bizonyos távolságtartást kíván; elegendő távolságot a felfejtett és a megképzett jelentéstől, a vizsgált és az előállított szövegtől. Azt, hogy a kutató mindig némi fenntartással kezelje még a saját maga ál-

tal mondottakat is. A diszkurzív politológia nem annyira tárgynyelvet, inkább metanyelvet beszél. Ebben benne foglalják az az erőteljes meggyőződés, hogy a valóság nyelv általi megragadása és birtokbavétele soha sem teljes, sosem maradéktalan. A szerző útmutatásait követő résztvevő-megfigyelő szabadulni igyekszik attól az érzéstől, hogy „a szavak a legteljesebb mértékig megfelelnek annak a dolognak, amelyre gondol” (19.). Értelmezéseket értelmez, a „megértés nyelviségében” rejlő korlátokat feszegetve a „nyelviség megértésére” törekszik (19.). Tudatosan és reflektáltan igyekszik alkalmazni a nyelvi játékok szabályait, kibontani interpretációjuk lehetőségfeltételeit (19.). Zárójeleket nyit, idézőjelbe tesz, kurzívál, parafál, számot vet kijelentései szituatív érvényességével, megállapításainak esetleges mivoltával, illetve azzal, hogy írásai nem merítik ki a diszkurzív összes bebarangolható tartományát. A szövegben kibontakozó politikatudományi megközelítés így egy csapásra önironikus, önreflexív, sőt önkritikus színben tűnik fel előttünk.

A diszkurzív politológia *demokratikus (7)* jellege több vázolt vonásában is tetten érhető. Egyrészt „lételméleti” demokratizmust képvisel: beszédre, cselekvésre, illetve intézményre azonos „ontológiai státusszal” bíró jelenségként tekint (140.). Úgy tartja, hogy egyik sem oka a másik kettőnek, pusztán egymás „határfeltételei” és „vonatkoztatási területei” (140.). Másrészt „szövegkezelési” demokratizmus jegyében szándékozik működni: a nyilvános jelentésadás-jelentésfejtés vizsgálatokor nem keres és is nem képez mesterséges szövegtermelési hierarchiát, nem vélelmezett értelmezési monopóliumokhoz fordul (57.). Elveti azt a feltevést, hogy – a demokratikus társadalom körülményei közt – lenne olyan „kiemelt” beszélő, akinek szavai önmagukban és alapvetően fontosabbak, jelentősebbek lennének másokéinál, és akire ezért egy diszkurzív karakterű elemzésnek feltétlenül fókuszálnia kéne (227.). Ezért a politikusok és más „hatalmasságok” ténykedése mellett az állampolgárok interakcióira ugyanakkora energiákkal összpontosít. Innen nézve nincs „elvi” különbség egy „világbirodalom vezérének szónoklata” és egy „politikai talk-showba dühödten betelefonáló hallgató véleménye” közt (227.). „Mindketten politizálnak, politikáról beszélnek és politikát konstruálnak”, mindkét aktor beszédcselekvése hatással van „környezetükre, más emberek életére” (227.). A hatás és a hozzáférhetőség eltérő mértéke, a „terjedelem” pedig nem „elvi” különbség (227.).

A diszkurzív politológia sajátos tudományos demokratizmust jelenít meg. Nem privilegizált tevékenységként állítja be saját szerepét, hanem egy általános társadalmi gyakorlat, egy széles körben zajló értelmezési praxis részeként (57.). Nem hiszi azt, hogy alkalmazott metódusai révén eleve exkluzív tudás birtokosaként funkcionálna. A módszer ugyanis – ebben a felfogásban – nem valami hatékony eszköz, éles csákány vagy robosztus erő-

gép, amivel kibányászhatjuk a vélemények és látszatok mögött, vagy épp adathalmok mélyén lapuló igazságot. Innen nézve a laikusnak is lehet „igaza”, a közember is tehet érvényes megállapításokat, illetve a professzionális apparátust felvonultató és felhasználó tudós is mellényúlhat. Szabó határozottan, elszántan szembeszegül az általa „arisztokratikusnak” (200.) ítélt, „társadalomlekezelőnek” nevezett (64.) tudományossággal. Javaslatára egy a „tárgyához”, a demokratikus politikai gyakorlathoz „szemléletében” is igazodó politológia (200.), amely várhatóan képes kitörni a „hatalom szolgálóleánya” szerepből.

Áttekintettük a koncepció lehangsúlyosabbnak tűnő jegyeit. És hogy mit kínál még nekünk a *Diszkurzív politikatudomány alapjai* című munka? Sok mindent. Többek közt rendezni kezdi az irányzat egyik súlyos adósságát, és a negyedik szerkezeti egységben a korábban bőséggel kifejtett elméleti tételeket a gyakorlatban is alkalmazó, konkrét, empirikus elemzéseket közöl. A szerző „kísérletei” kétségkívül tanulságosak. Egyrészt csattanós választ adnak azokra az esetleges vádakra, melyek szerint a kötetben proponált ismeretelméleti irányultságú megközelítés metaelmélet csupán, amely sosem jut túl önnön paradigmatisma alapjainak magyarázgatásán. Másrészt ezen írások felfedezésre váró területeket, betöltésre váró tereket jeleznek. Szabó elemzéseiben a politikai szövegvalóság polemikus jellegének kidomborítása (pl. 253–254; 280–282), az identitás kérdésének előtérbe helyezése (pl. 235–245; 253–261), valamint a hagyományos politológiai fogalmak és tematikák dekonstrukciója és rekonstrukciója (pl. 266–278; 279–280) dominál.

Egy sajátosan diszkurzív karakterű politikatudomány lehetőségei, határai, körvonalai sejlenek fel tehát a kötet lapjain. Szabó Márton könyve jelentős teljesítmény: egyszerre reprezentálja és konstituálja ezt a formálódó diszciplínát. A szerző a kiközvetített, széles és forgalmas „főúttól” távol eső, ám már nem teljesen ismeretlen tájakra invitál bennünket. Vezetésével rejtélyesnek, szövevényesnek, olykor elhagyatottnak tűnő (szöveg)helyeken haladunk keresztül, ám azzal az egyre erősödő érzéssel, hogy kitaposott ösvényen járunk. Legújabb munkájában sem találunk a választott elméleti irány validitását görccsen bizonyságolt sorokat, fejtegetéseket – mégis megnyugodva tapasztalhatjuk, hogy nem ködös lépvidékre, a tudományosság kritériumait elnyelő ingóványaiba tévedtünk, megfelelő, „hermeneutikai” „talaj” (42.) van a lábunk alatt. Olyan talaj, amelyre akár „építkezhetünk” is.

JEGYZETEK

¹ Az elnevezés ad hoc jellegű, használata csupán bizonyos összefüggéseket jelez, továbbá nem követi Kiss Balázs hasonló felvetésének logikáját (Kiss, 2000: 61–63).

² A narratív közpolitika-elemzők emellett a „széttartó” szakértői elbeszélések közös pontjait felmutatva, az értelmezési zűrzavarban rendet vágva, illetve a különféle magyarázatokat egységes metanarratív keretben összefogva sokszor kifejezetten gyakorlati-ügyintézési problémák közvetett megoldásában segédkeznek (132–133.).

HIVATKOZÁSOK

- HOWARTH, David (1995): Discourse Theory. In Marsh, David–Stoker, Gerry (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. London: Macmillan. 115–133.
- HOWARTH, David (2000): *Discourse. Concepts in the Social Sciences*. Buckingham: Open University.
- EDELMAN, Murray (1972): *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Quiescence*. Chicago: Markham Publishing Company.
- KISS Balázs (2000): Michel Foucault diskurzuselmélete és a politika nyelvi vizsgálata. In Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest: József Műhely. 51–85.
- MARSH, David–STOKER, Gerry (eds.) (1995): *Theory and Methods in Political Science*. London: Macmillan.

KÖNYVFIGYELŐ

EURÓPAI UNIÓ

Válogatás a 2001 után megjelent magyar nyelvű irodalomból

Összeállította: Markella Károlyné
Lezárva: 2004. március 29.

ALMÁSSY Eszter
A görög szerpentin, avagy Athén és az európai integráció.
Budapest: Századvég, 2003.

ARATÓ Krisztina
Szociális párbeszéd az Európai Unióban. Bp.: Rejtjel, 2001.
(Rejtjel politológiai könyvek, 10.)

BALÁZS Péter
Európai egyesülés és modernizáció. 2. átd. kiad. Budapest: Osiris, 2003.
(Magyarország az Európai Unióban. Zsebkönyvtár.)

BALÁZS Péter
Az Európai Unió külpolitikája és a magyar–EU kapcsolatok fejlődése. Budapest: KJK–Kerszöv, 2002.

BERNEK Ágnes–KONDOROSI Ferenc–NEMERKÉNYI Antal–SZABÓ Pál
Az Európai Unió. Budapest: Cartographia, 2003.

BESZTERI Béla–LÉVAI Imre (szerk.)
Régiók Európája. Tanulmánykötet. Budapest: Budapest Fórum, 2002.